

התשובה והיודוי

ענין התשובה ומצותה נכלל בתורה בפרשת **נצבים** – היא הפרשה שבדרך כלל מחברים אותה לפרשת וילך, לפי מנהגנו, קוראים פרשה זו בציבור, בשבת שלפני ר"ה, אמנם יש שנים שחלה שבת תשובה בפרשת "האזינו", ויש שנים שחלה שבת תשובה שבין ר"ה ליום הכיפורים – בפרשת וילך. סמיכות קריאת פרשת תשובה שבתורה לר"ה ועשרת ימי תשובה – אומרת דרשני.

בפרשת התשובה נאמר (דברים ל, א-טו): "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה, אשר נתתי לפניך **והשבות** אל לבבך, בכל הגויים אשר הדיחך ד' אלקיך שמה – **ושבת** ד' אלקיך ושמעת בקולו וכו'". ועוד באותה פרשה: "ואתה **תשוב** ושמעת בקול ד' – ועשית את כל מצוותיו אשר אנכי מצוך היום", ובהמשך הפרשה: "כי **תשוב** אל ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך" – ושם עוד: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום, לא נפלאה היא ממך ולא רחוקה היא, כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיו ובלבבך לעשותו".

הרמב"ן מפרש שם כי מה שנאמר: **ושבת והשבות, כי תשוב**, – זה לא רק תיאור המעשה, ולא רק הבטחה ונבואה של התורה על העתיד להיות בעז"ה – כי אם **צו חיובי** על כל אחד מישראל, לעשות תשובה. **בלשון הרמב"ן**: "מצוה, שיצוה אותנו לעשות כן". כמו כן מפרש הרמב"ן את דברי הפסוק: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך" – **שהמצוה הזאת** אין הכוונה לכל התורה כולה, כפי שמשמע מכמה מדרשי חז"ל ומאימרותיהם, אלא הכוונה באופן ספציפי: **על התשובה**. והוא מפרש: "בפיו ובלבבך לעשותו" – בפיו – זה היודוי, **שיתודו את עונם** ואת **עונות אבותם בפייהם, וישונו בלבבם אל ה'**, ויקבלו עליהם היום את התורה לדורות".

לפי שיטה זו של הרמב"ן, הולך גם הסמ"ק בספר המצוות שלו, במ"ע נ"ג, ועוד ראשונים – ותורף דבריהם **שעיקר המצוה היא התשובה, והיודוי הוא חלק מן התשובה, שענין התשובה תלוי בביטוי בפה** – הוא היודוי – ובחרטת הלב. אם כן – לפי שיטה זאת: **עיקר המצוה היא התשובה שבלב** – והיודוי הוא רק אחד מתנאיה, או מחלקיה היסודיים.

אם כן לפנינו מצוה מיוחדת, התלויה לא במעשה שבידים, ואפילו לא בדיבור שבלב, אלא במחשבה שבלב. קצת ראייה לשיטה זו – יש להביא מסוגית הגמ' במס' קידושין, דף

מט, ב' : "המקדש את האשה, על מנת שאני צדיק – אפיי רשע גמור – הרי זו **מקודשת**, מספק, שמא הרהר תשובה בדעתו", (ראה יך הקטנה ה' על הרמב"ם ה' תשובה ועיין מנחת חינוך שס"ד).

הרי, שעיקר התשובה הוא **בלב** – אלא שלהשלמתה, היא באה עם הוידוי, שהוא מעין גילוי דעת של גמר התשובה (קרית ספר ה' תשובה), מעין הוצאה מן הכח אל הפועל ומעין הבטחה בפה – לא לחזור למעשיו אלו עוד.

הסבר הדברים: לפי שיטת הרמב"ן – גם במחשבת הלב, מקיים החוטא מצות-עשה, אלא שיש צורך לגלות זאת לעצמו ולאחרים על ידי וידוי בפה, במפורש. לכן, גם אם לא התודה בפיו, ולא השלים בפועל את החלק של "בפיך" ורק עשה תשובה בלב – גם כן הרי הוא בבחינת צדיק – אם כי לא עשה את מצות התשובה בשלמות.

כנגד שיטה זו של הרמב"ן, שלפיה התשובה עצמה היא מצות עשה – ידועה שיטתו המיוחדת של הרמב"ם, שלפיה **עיקר המצוה הוא הוידוי**, ואילו את התשובה בפני-עצמה, ללא וידוי, הוא אינו מונה בכלל כמצות עשה.

בסי המצוות לרמב"ם מצוה ע"ג, מונה הרמב"ם במפורש רק את הוידוי למצוה, ואילו התשובה נזכרת בענין כאילו דרך אגב. כעין הסבר, מתי תחול מצוה זו של וידוי – וזה לשונו: – "שציונו, להתודות על העונות והחטאים, שחטאנו לפני הא-ל, ולאמור אותם עם התשובה, וזהו הוידוי, וכונתו שיאמר: אנה השם חטאתי, עויתי, פשעתי ועשיתי כך וכך, ויארץ המאמר, ויבקש המחילה בזה הענין, לפי צחות לשונו", ומוסיף הרמב"ם וכותב: "ודע: שאפילו החטאים שחייבים עליהם הקרבנות, שיקריבם ויתכפר לו – לא תספיק הקרבנות, אלא צריך להתודות, והוא אמרו יתעלה: "דבר אל בני-ישראל, איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם וגוי והתודו את חטאתם אשר עשו" (במדבר פי' נשא – ה' ו-ז)".

הרי שהרמב"ם מונה מצות וידוי, עם הקרבת קרבן לכפרה, וגם בלעדיה, והוא מפרט בהמשך דבריו, עוד שני עקרים חשובים לדיונו. האחד, הוא מביא לשון הספרי זוטא (כלשון המכילתא): "ש"מכל חטאות האדם", כולל מצות שבינו לבין חברו: גניבות, גזילות, ולשון הרע, והשני: מפורש בלשון הספרי זוטא ונוגע לזה"ש שגם כיום יש מצות וידוי כמו שנאמר שם: "שגם בזה"ז שאין קרבן, יש מצות וידוי – יכול, בזמן שהן מביאין, מתודין ובזמן שאין מביאין אין מתודין – ת"ל: דבר אל בני-ישראל והתודו, וכו'. מנין אף בגלות, ת"ל: והתודו את עונם ואת עון אבותם – וכן דניאל אומר: "לך ד' הצדקה ולנו בשת הפנים".

נמצינו למדים מדברי הרמב"ם הללו, שמצות וידוי נוהגת, לגבי כל העבירות על המצות שבתורה, בין עם הקרבן ובין בלעדיו, בין בזמן שהמקדש קיים ובין בזה"ז – ואילו ענין התשובה נזכר כאן דרך אגב: "עם התשובה".

כשיטת הרמב"ם, משתמעים דברי בעל סי' החינוך מצוה שס"ד – שעיקר המצוה הוא הוידוי. בעל מנחת חינוך בהסברו שם מדגיש: שלדעת הרמב"ם אין כלל מצות-עשה של תשובה. שהיא ענין כולל ביחס האדם לבוראו, אלא רק וידוי, וכך מסביר בעומק ובהרחבה

התשובה והיודוי

קכג

את שיטת הרמב"ם, הגר"מ קרקובסקי בספרו עבודת-המלך – שהרמב"ם מונה בתורת מצוה רק את היודוי, ואילו **התשובה** היא מעשה המובן מאליו: "הבטחה א־לוקית, סגולה יקרה, עצה של חיבה מאת אבינו שבשמים, לכפר על עוונותינו" (לשון קדשו של מרן הרב הגראי"ה קוק זצ"ל, בספר תשובותיו משפּט־כהן, סימן קכ"ח).

בעל עבודת המלך, מוסיף ומסביר שיטת הרמב"ם בחילוק הגיוני והגדרתי, בין **קיומה** של מצוה ו**חיובה** של המצוה. לפי הרמב"ם: "התשובה אינה מצוה **חיובית**, אלא **קיומית**. דהיינו: **כשנרצה לשוב**, אז המצוה היא: שיתודה בפיו לפרט חטאיו – והתשובה בלי וידוי – אינה כפרה".

ראיה לשיטה זו כדעת הרמב"ם, מביאים מפרשי הרמב"ם, מדבריו הידועים על הפסוק של: "ושבת עד ה' א־לקיך ושמעת בקולו", שמהם משתמע: שזו **הבטחה א־לקית ולא ציווי** – כפי שהרמב"ם אומר במפורש, בלשונו הטהור, בפ"ז מה' תשובה הלכה ה': – "וכבר הבטיחה תורה, שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הם נגאלין, שנאמר: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' א־לקיך, ושב ה' א־לקיך וכו'" – אם כן מפורשים הדברים, שמה שנאמר בפסוקים שבראש פרשת התשובה, בפרשת נצבים-וילך, הוא בגדר **הבטחה א־לקית ולא מצוה**.

אמנם, מדברי הרמב"ם בראש ה' תשובה, נראים הדברים אחרת. הרמב"ם כדרכו, מונה בקצרה את המצוות, שעליהן בנויות ההלכות בראש כל ענין שבהלכותיו. בראש ה' תשובה הוא כותב: "מצות עשה אחת: **שישוב החוטא** מחטאו לפני ה' **ויתודה**", הרי, מנה כאן התשובה כמצות-עשה, אלא שכלל גם היודוי עמה – והדבר צע"ג. מה המצוה – התשובה או היודוי, או אולי שתיהן – בבחינת **שתיים שהן אחת**. כפי שמסתברים הדברים, מתוך עיון בדבריו, כפי שנברר בהמשך דיונונו.

*

כמה מגדולי רבותינו האחרונים, ביקשו לסתור את ההנחה, שלדעת הרמב"ם אין כלל מצות עשה לעשות תשובה. מרן הגרי"ד הלוי סולובייציק זצ"ל, מוסר בדרשותיו על התשובה, בשם אביו הגאון ר' משה סולובייציק זצ"ל, שמסר בשם אבי המשפחה הרוממה בישראל, הגאון ר' יוסף דב הלוי זיע"א, רבה של בריסק בעל בית הלוי, שזו **סברה שאין לקבלה** ושלא יתכן שהרמב"ם לא יראה בתשובה – מצוה. גם בגלל הפסוקים שהזכרנו, שנאמר בהם במפורש – "ושבת עד ד' א־לקיך", בפרשת נצבים – שאמנם אותם עוד אפשר לפרש, כפי שאמרנו, בלשון: הבטחה א־לקית, אך מה יעשה הרמב"ם עם הפסוק בפרשת ואתחנן – (דברים ד, ל): "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים – ושבת עד ד' א־לקיך ושמעת בקולו" – הגם הוא אינו אלא לשון הבטחה? (אין ספק שמפרשי הרמב"ם האחרונים, שקבעו שהרמב"ם אינו מונה את התשובה כמצוה, ראו בכך תיאור דברים של מה שעתיד להיות ולא מצוה ואכמ"ל).

זאת ועוד – כנגד הדיוק בלשון הרמב"ם, פ"א מה' תשובה ה"א שם נאמר: "כל מצוות שבתורה וכו', אם עבר אדם על אחת מהן – **כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות**"

— ולא: חייב לעשות תשובה וחייב להתוודות, שמשמעות הדברים היא: שאין מצוה לעשות תשובה, מביא הרב מבריסק את לשונו של הרמב"ם, שם פ"ז מה' תשובה ה"ה: "כל הנביאים כולם ציוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה וכבר הבטיחה תורה, שסוף ישראל לעשות תשובה", הרי שבמפורש מדבר הרמב"ם על: צו. עוד ראיה, בפ"ב מה' תשובה ה"ז, בדין יום הכיפורים. לשון הרמב"ם: "יום הכיפורים, זמן תשובה לכל וכו', לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביום הכיפורים". הרי: מאחר שהרמב"ם, לא מצינו שהולך בשיטה שהביא רבינו יונה החסיד, שיש מצוה מיוחדת של תשובה ביום הכיפורים. כדבריו בשערי תשובה: "כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאותיכם, לפני ד' תטהרו". מצות עשה על התשובה, שנחפש דרכינו, ונשובה אל ד' ביום הכפורים, ואע"פ שנתחייבנו ע"ז בכל עת, מצוה מיוחדת ביום הכיפורים". — ולפי זה פרשו כמה אחרונים, שלשיטתו יש שתי מצוות: תשובה, ויודוי — ויש מפרשים שתי מצוות: תשובה ויודוי בכל השנה, ותשובה ויודוי ביום הכיפורים, לפי שיטה זו מוכרחים לומר שלרמב"ם יש רק מצות עשה אחת ויחידה של תשובה בכל השנה, שיש לה תוקף מיוחד וסגולה מיוחדת בעשרת ימי תשובה, ובפרט ביום הכיפורים — הרי לפנינו מצוה כוללת אחת, שהיא שתיים - התשובה, שעיקר תוכנה המעשי הוא היודוי.

כדי להבין לאמיתה ולעומקה את שיטת הרמב"ם, בענין התשובה והיודוי, עלינו להזדקק לסוגיא יסודית אחרת שבהלכות תשובה — ענין החילוק בין מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו, בכל השנה, וביחוד ביום הכיפורים, הן לגבי הכפרה והן לגבי אופן היודוי.

*

הגמ' במס' יומא דף פו, ב, מביאה מימרא יסודית בשם רב, המגדירה חילוק עקרוני, בדרך ביצועה של מצות היודוי, שהיא, כפי שהסברנו, חלק יסודי ומהותי של מצות התשובה שמן התורה.

בגמ' שם: "א"ר יהודה רב רמי — כתיב — "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה" (תהלים לב, א) וכתוב: "מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם" (משלי כ"ח, יג). לא קשיא: הא בחטא מפורסם, הא בחטא שאינו מפורסם. רב זוטרא בר טוביה אמר רב נחמן — כאן בעבירות שבין אדם למקום, כאן בעבירות שבין אדם לחברו". מפרש"י שם משמע: שמימרות חלוקות לפנינו, אליבא דרב: בחטא מפורסם טוב לו שיודה ויתבייש ולא יכפור בו. בחטא שאינו מפורסם — לא יגלה חטאו, וכבוד ד' הוא, שכל מה שאדם חוטא בפרהסיא, מיעוט כבוד ד' הוא. ואילו, לדעת רב נחמן, טעם הפרסום בעבירות שבין אדם לחברו — ש"יגלה ברבים, כדי שיבקשו ממנו שימחול לו". הרי לפי"ז: בבין אדם למקום, ראוי שלא להוסיף פרסום, גם בחטא מפורסם, ובין אדם לחברו — יפרסם, גם אם הדבר עדיין אינו ידוע ברבים, כדי שתגיע חרטתו לאזני חברו וימחל לו.

הרמב"ם פ"ב מה' תשובה הלכה ה' פוסק: "ושבח גדול לשב, שיתודה ברבים ויודיע פשעיו להם ומגלה עבירות שבינו לבין חברו לאחרים, ואומר להם: אמנם חטאתי לפלוני

התשובה והיודוי

קכה

ועשיתי לו כך וכך והריני היום שב ומתנחם. וכל המתגאה ואינו מודיע, אלא מכסה פשעיו, אין תשובתו גמורה שנאמר: מכסה פשעיו לא יצליח – במה דברים אמורים? בעבירות שבין אדם לחברו, אבל בעבירות שבין אדם למקום, אינו צריך לפרסם עצמו ועזות פנים היא לו אם גילם – אלא שב לפני האל ברוך-הוא ופורט חטאיו לפניו, ומתודה עליהם לפני רבים סתם, וטובה היא לו שלא נתגלה עונו, שנאמר: אשרי נשוי פשע כסוי חטאה".

דברי הרמב"ם צריכים הסבר ועיון: (א) מדוע הזכיר הרמב"ם רק את החילוק שבין אדם לחברו לבין אדם למקום ולא החילוק בין חטא מפורסם ושאינו מפורסם – דבר שעמדו עליו כל מפרשי הרמב"ם והשיגו עליו הראב"ד. (ב) מה פרוש דבריו: "ושבח גדול הוא לשב, שיתודה ברבים ויודיע פשעיו". מה מקור הביטוי הזה של הרמב"ם: **ושבח הוא לו**, לכאורה – מספיק היה אילו אמר מורנו הרמב"ם: **ומן הראוי** שיתודה ברבים. האם כונתו רק להסביר, כנגד מי שיחשוש, שבזיון הוא לאדם שיפרסם קלונו ברבים, ולהדגיש, שאם לשם מצות תשובה הוא עושה כן, הרי זה **שבח**? ביטוי זה טעון הסבר, מנין לו לרמב"ם ענין זה של שבח? ענין זה צריך עיון מיוחד, שהרי גם בדברי הרמב"ם, בפ"א מה' תשובה ה"א, בענין היודוי – הוא אומר: "וכל המרבה להתודות ומאריך בענין זה, הרי זה **משובח**!" מנין לו לרבינו הרמב"ם, שהארכת היודוי – הוא ענין משובח?

לעומת זה, בהלכות היודוי המיוחד ליום הכיפורים, בדבריו שהזכרנו בפ"ב מה' תשובה ה"ז: "יום הכיפורים זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, וכו' לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכיפורים וכו'". שם הוא מביא בה"ח: "היודוי שנהגו בו כל ישראל: "אבל אנחנו חטאנו כולנו" – (מבוסס על סוגית יומא פז, ב: בר המדורי שעמד לפני שמואל וכשהגיע ש"ץ ל: "אבל אנחנו חטאנו", קם – אלמא: עיקר וידוי האי היא) וכאן ביוה"כ: לא הזכיר הרמב"ם – שכל המרבה הרי זה משובח. כן לא נזכר ענין הארכה וריבוי בויודוי, בה' עבודת יום הכיפורים (פ"ב, ה"ו) ואף לא בה' מעשה הקרבנות (פ"ג, ה"ד, ה"טו). בויודוי שבכל-השנה, בהבאת קרבן וכן בה' עבודת יום הכיפורים פ"ב ה"ו סותם הרמב"ם לשונו: זה שנאמר בתורה: "וכיפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל", מפי השמועה למדו, שזה ויודוי דברים. ולהלן מביא הרמב"ם הנוסח שבמשנה יומא פרק ד' – "אנא השם חטאתי עויתי ופשעתי – אני וביתי, ובני אהרן עם קדושיך" – ולא הזכיר כלל ריבוי היודוי והשבח – אלא נקט הלשון המוגדרת והקצרה, שתיקנו חכמים פעמיים בויודוי שעל פרו של כה"ג וכן להלן בויודוי שעל השעיר – לשון מוגדרת וקצרה, שתיקנו חכמים ע"פ לשון הכתוב, בקיצור.

לכאורה, פשוט, שבתפילת יום הכיפורים, צריך לדייק בלשונו, כפי שבעבודה צריך לדקדק בכל מעשה ובכל דיבור ששנו חכמים – ללא שינוי וללא חיסרון או תוספת (כפי שהזכרנו במקום אחר – בענין פיטום-הקטורת, דברי הפוסקים: שכיום בתפילה יש דין של: "ונשלמה פרים שפתינו" ולכן באמירת פטום-הקטורת – יש דין באמירה, כמו בעשיית הקטורת בזמן שהמקדש קיים – ואם חיסר אחת מכל סממניה חייב מיתה – שאמירה כקרבן).

ביחוד יסתבר דבר זה, ע"פ שיטת כמה מן הראשונים שהזכרנו; שמצות וידוי יום הכיפורים, היא מצוה מיוחדת, שונה ממצות וידוי שבכל השנה – כשיטת רבינו יונה בשערי-תשובה – ואולי גם הרמב"ם יסבור כן – שיש חיוב מיוחד ביום הכיפורים – "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם, לפני ד' תטהרו" – והמיוחד שבמצוה זו, לגבי יום הכיפורים, שהיא כעבודת המקדש, בטהרת וכפרת הוידוי ("לפני ד' יכפר עליכם, לטהר וכו' תטהרו" – זה וידוי דברים) – ולכן, ביום הכיפורים לא ראוי שיאריך בוידוי, יותר מלשון הוידוי שהיה נוהג במקדש.

מרן הגרי"ד הלוי סולובייצקי, מסביר בדרך אחרת: החילוק הוא בין שבח ההודאה באריכות-דברים, בתשובה ווידוי שבכל ימות השנה, לעומת חוסר הזכרת השבח להאריך בוידוי, בתפילת יום הכיפורים ובמעשה הקרבנות בכל-השנה וביוה"כ: שהוידוי הקצר הוא הבא עם הקרבן, עם הריצוי וההסכמה ש"בין שני קרניו", שזה וידוי שבא לשם הריצוי שלאחר מעשה התשובה, משום כך אין כאן הלשון: "לפניך" רק בתיאור החטא – אלא גם הלשון: כתיאור הבא לאחר מעשה – וחזרתי בתשובה לפניך. הרי, שבוידוי שבא כחלק מן התשובה – צריך להאריך, ואילו בוידוי שבא אחרי התשובה כחלק מן הריצוי, לא ראוי להאריך.

נראה לי, לעניות דעתי להוסיף עוד טעם לשיטתו של הרמב"ם, לחלק בין וידוי שבעבירות שבין אדם למקום, שבו ראוי להצניע ולקצר, לוידוי בעבירות שבין אדם לחברו, שבו ראוי לפרסם ולהאריך. הלא ידועה ההלכה: שבעבירות שבין אדם לחבירו, אין יום הכיפורים מכפר, עד שירצה את חברו, ולכן בוידוי שביום הכיפורים עצמו, שבודאי כבר פרסם את הדבר מקודם ודאג לכך שיגיע לאזני חברו, שהוא מבקש סליחה ומחילה, אין טעם שיאריך עוד הפעם בוידוי, ולכן כשעוסק הרמב"ם בוידוי יום-הכיפורים, שעיקרו מצוות שבין אדם למקום, לדעת הרמב"ם אין זה שבח כלל, שיאריך בוידוי זה, ולכן יתודה סתם, ולא ירבה, ולא יאריך יותר ממטבע שטבעו חכמים בברכות.

אמנם לשיטת יתר הראשונים שפסקו כשיטה שבגמ', לחלק בין חטא מפורסם לאינו מפורסם, לא שייך כ"כ חילוק זה, ולכן תיקנו רבותינו עוד מימי הגאונים והראשונים גם וידוי קצר, וגם וידוי ארוך, אשמנו - ועל חטא שחטאנו – שלמרות ריבוי הפרוטים של חטאים ועונות, שכוללים ממש הכל – כל העבירות האפשריות – אין כאן וידוי אישי, שיש בו פרסום החטא האישי, שהרי זה נוסח אחיד לכלל-ישראל, ואין בזה חלילה משום מיעוט כבוד-השם ובזיון היחיד על עברותיו. שהרי אומר הוא את דבריו בלשון שקבעו חכמים, בין אם יודע הוא בנפשו שהעבירות המנויות ישנן בידו, ובין אם ברי לו שכלל לא חטא, לפחות לגבי חלק מן העבירות, שהוא מתודה עליהם בלשון רבים – חטאנו. ומוציאם בפיו בתפילתו, על ידי כך הוא מקיים מצות וידוי כלפי עצמו – בינו לבין קונו.

אכן אולי יש לומר: ענין השבח של ריבוי בסיפור ביציאת מצרים, שבלשון תז"ל: כל המרבה לספר וכו', הרי זה משובח והביאו הרמב"ם בלשון: "וכל המאריך", יש לו קשר פנימי, מהותי ועמוק, עם ענין השבח למרבה להתודות. עיקר עבודת יום הכיפורים, היא להגיע לאהבת ד', מתוך אהבת ישראל, ומשום כך על השב לתקן הענינים שבין אדם לחברו,

התשובה והיודוי

קבז

לפני שיתקן הדברים שבינו לבין המקום. כפי שכותב כ"ק אמו"ר נזיר אלוקים זצ"ל, בענין מאמרו של התנא האלקי רבי עקיבא, "אשריכם ישראל וכו'", שאמירתו היא סגולה להחזיר אהבת ישראל בלב האדם ובפרט אם הוא נאמר מתוך שמחה, כי שמחה היא המפתח לאהבה, שכן אנו אומרים בברכות הנשואין: "אשר ברא ששון ושמחה וכו', אהבה ואחוה שלום ורעות וכו'". שכל עבודת יום הכפורים, הוא בכדי להגיע להתרוממות עלאית של אהבת השם, המתבטאת בקריאת "שמע ישראל", שהיא חתימת היום הקדוש, ובכדי להתרומם למדרגה זו, מוכרחים אנו להחדיר בלבנו אהבת-ישראל. (כך מוסר בשמו, הרב הגאון ר' חיים יעקב לוי זצ"ל, במאמר "קול שתיקתו", בספר נזיר אחיו, כרך א', עמוד לד' וראה גם בחוברת אור יום הכפורים, ירושלים ה' תשי"ן, בהקדמה שם ובעמוד 37 שם: מהות ענין התשובה וביחוד בעמוד 44 שם). לאהבת ישראל מגיעים ע"י ריבוי, הארכה ושבח בסיפור יציאת מצרים, שמסיימים איתה את עבודת הקודש הזו בליל הסדר באמירת: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" וכן מגיעים לאהבת-ישראל על ידי עבודת הקודש של יום הכפורים, שגם היא מגיעה לשיאה ולסיומה, באמירת אותו הלשון עצמה: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה" כך מתאחדות אהבת ד' ואהבת ישראל במדרגתן העליונה.

גם היודוי וההארכה בו, מטרתן הפלת כל המחיצות, בין ישראל לבין עצמן וביניהם לבין אביהם שבשמים – ולכן שבח גדול למתודה ברבים ובלשון רבים, עם כל קהילות הקודש הבאים להטהר יחד, לפני אביהם שבשמים ו"את זו דרש ר' אלעזר בן עזריה" וסמוך לו מאמרו של רבי עקיבא – והדברים עמוקים ונפלאים ועולים מעלה מעלה, במדרגות עבודת הקודש.

*

נחזור ונברר:

בכל מצוה או עברה, שבין אדם לחברו, יש גם רובד של בין אדם למקום, שהלא המצוה או האיסור מקורם בצו אלקי, ואחרי שעשה אדם תשובה ופיס את חברו ורצהו, עדיין הוא זקוק לתשובה ולכפרה שבין אדם למקום ועל כך אמר ר' אלעזר בן עזריה: "אין יום הכפורים מכפר, עד שירצה את חברו", דהיינו לאחרי שריצה, אז בא יום הכפורים ומכפר (עם התשובה ע"פ דעת ר' יהודה וכן שיטת הרמב"ם) – וכן גם להיפך, בכל מצוה וכן עבירה שבין אדם למקום, יש גם צד של בין אדם לחברו, מצד האחריות והערבות ההדדית וההכרעה לכף חובה של כלל ישראל.

כשאדם מישראל מתודה בלשון רבים על חטא, כמו שתקנו חכמים: אשמנו וכו' וכן על חטא שחטאנו, ועושה כפי שכותב הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ב: "ומתודה עליהם לפני רבים סתם" וכן עוד כתב שם: "היודוי שנהגו בו כל ישראל, אבל אנחנו חטאנו כולנו" (כך לכאורה הגירסא הנכונה, בתוספת המילה "כולנו"), הרי הוא כולל כל הרבים סתם ומשתדל לתקן את הרבים, גם אין אין בידו אותו חטא שמתודה עליו – לכן כל הנוסח שאנו ברבים אומרים אותו, הוא באמת "בין אדם לחברו", ובזה מתישבת שיטת הרמב"ם.

כ"ק אאמו"ר נזיר אלקים זצ"ל, בחיבורו הנפלא על יום הכפורים – שרובו עדיין בכת"י, כותב בחלק שנדפס בשנת התש"ן, בחוברת אור יום הכפורים ונערך ע"י תלמידו הרה"ג ר' יוסף טולידנו שליט"א: "נוסח על חטא – א"י כפול ולספרדים א"י אחד (בהלכות ברכות לרמב"ם), אמנם מנהג תימן, אין פורטין כל החטאים וכו', אלא על חטא וכו', בשגגה, בזדון, בסתר, בגלוי, באונס, ברצון – ששה. וכן בסידור רס"ג אומר – בשגגה, בזדון, בסתר, בגלוי וזה כר' עקיבא יומא פ"ו וכו', ר' עקיבא אומר: "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה" ובטור או"ח תר"ז, באשכנז נוהגין וכו' ומפרטין החטאים וכ"כ רע"ג (רב עמרם גאון) וכ"כ הרמב"ם, ובספרד – אין נוהגין לאמרו וכן נראה שא"צ לפרוט החטא והלכתא כדבריו של רבי עקיבא".

אם כן, צריכה ישוב גדול שיטת הרמב"ם, שפסק במפורש שהחטאים שבין אדם למקום, אין צריך לפורטם ואיך הלך בדרך פרוט "על חטא", כבסדור ר"ע – וקשה, אמנם לפי הסברנו, הופכים להיות החטאים שבין אדם למקום, גם בין אדם לחברו. כשכולל אדם מישראל את עצמו עם הכלל בלשון: אשמנו וכו' ועל חטא שחטאנו וכו' – וע"י הדיבוק בכלל ישראל, מכפר הוא בתשובתו ובידויו ובתפילתו על חטאי כלל ישראל – ועל כן שבח גדול לו שיפרט ויאריך – כי כך הוא מפגין את אחריותו לכלל ישראל – בבחינת: "כל ישראל ערביין זה בזה" (שבועות לט ועיין ר"ה כט ועוד).

מקבילה מופלאה לכך היא הלשון של הרמב"ם, בענין סיפור ביציאת מצרים, שגם שם אומר הרמב"ם: "וכל המאריך בדברים וכו', הרי זה משובח" (הלכות חמץ ומצה פ"ז, הלכה א', ד', ראה במפרשי הרמב"ם) – והיסוד המשותף לשבח ריבוי הדברים בשני העניינים הוא: הדבקות בכלל ישראל, שהיא אבן היסוד לעבודת הקודש של סדר ליל הפסח, שיציאת מצרים ראשית קיומו המשותף של עם ישראל וכן כל מי שנושא בעול עם חבריו, להכריעם לכן זכות, נושא בעול עם כלל ישראל.

לענין זה נזכיר דבריו המופלאים של בעל יסוד התשובה, בשם האר"י ז"ל: "למה תיקנו הוידי בלשון רבים, לומר חטאנו ולא חטאתי, משום שכל ישראל גוף אחד וכל אחד מישראל הוא אבר מן הגוף וזה ערבות שאנו ערביין זה בזה, אם יחטאו וכאשר חברו עושה איזה חטא, כאילו עשאו הוא ולכן אע"פ שאין בו אותו עוון, צריך להתודות עליו, כשחברו עשאו הרי כאילו עשאו בעצמו" (שם, פרק ו').

הארה זו מביאה אותנו להסברת והבנת דברי הרמב"ם, בניסוח **המצוה** שבראש ה' תשובה: "שישוב החוטא מחטאו לפני ד' ויתודה". מנין לקח הרמב"ם את הביטוי: שישוב לפני ד' – שבפסוקי התורה מתיחס דוקא לוידי – וידי לפני ה', ואילו כאן שינוי הסדר, שישוב לפני ד' ויתודה! – מה המשמעות הפנימית, העמוקה שבביטוי זה של עמידה לפני ה' בזמן התשובה – ומדוע מדגיש הרמב"ם – ביטוי זה כמה פעמים בה' תשובה שלו: "כשיעשה תשובה – חייב להתודות לפני ד'" – גם לגבי **תשובה בכל ימות השנה**, בה לא נזכר לכאורה במפורש בתורה, וידי לפני ה' (במדבר ה' ז) – בפרשת גוזל ונשבע על שקר – מזכיר סתם וידי – "החטא – ומעל מעל בד", וגם ביום הכיפורים בו נאמר: "לפני ד' תטהרו".

התשובה והיודוי

קכט

*

יסוד היסודות של התשובה, הוא לא רק ענין התשובה מן החטא בלבד, אלא גם ואולי בעיקר – **התשובה אל ד'**, כמאמר הנביא: **"כי תשוב ישראל נאום ד' אלי תשוב"** – ובתפילה אנו אומרים בלשון הפסוק: **"השיבנו ד' אליך ונשובה"** – וכפי שקוראים אנו בהפטרות שבת תשובה: **"שובה ישראל עד ד' אלקיך"**. מהות התשובה היא תחושת האדם, שהוא עומד תמיד לפני אֵלֶקיו – כמקרא שכתוב: **"ואברהם עודנו עומד לפני ד'"** – זהו יסודה של התפילה שבישראל – **"שויתי ד' לנגדי תמיד"**.

אנו מאמינים באמונה שלמה שאכן, בכל ימות השנה, בכל רגע ובכל שעה, אנו נצבים לפני ד' אֵלֶקינו – אלא שגרם החטא והעוונות מפסיקים ויוצרים מחיצה בינינו לבין אֵלֶקינו, כמו שכתוב: **"השמן לב העם הזה, ואזניו הכבד, ועיניו השע – פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו"** – הרפואה שבתשובה היא בהסרת המחיצות, שבין האדם לבין בוראו. התשובה היא פתיחת שערי הלב, העין, והאוזן, להבין להשכיל, לראות מראות אֵלֶקים ולשמוע קול דברו.

היודוי במצוות שבין אדם למקום, הוא מעין הריסת המחיצות והסרת הדברים המפסיקים, בין האדם לבין קונו. היודוי במצוות שבין אדם לחבירו – הוא הסרת המחיצות, שבין ישראל לבין עצמם – כדי לקיים: **"ויחן שם ישראל כנגד ההר"**, כולם כאיש־אחד, בלב אחד ובעצה אחת. התשובה אל כלל ישראל ואל כל פרטיו, אל כל יחיד ויחיד מתוך אהבה, היא מדרגה עליונה, שעליה עולים לקראת ההתיצבות, לפני ד' הבוחר בישראל – ואחרי שהוסרו המחיצות, בין ישראל לבין עצמם, עדיין נשאר במצוות שבין אדם לחברו צורך היודוי, בחלק **"שבין אדם למקום"**, שהוא הרובד השני, הקיים בכל עבירה **"בין אדם לחברו"** – שהיא בבחינת שתים שהן אחת – אחרי שירצה את חברו – יעסוק בהתרצות אל אדונו, כביטוי הנפלא של המשורר האֵלֶקי ר' יהודה הלוי: **"דום ליל והכבד והאחר שחר, מבוא עדי יתרצה עבד בתחנוניו אל רבו – ואח"כ – ויתחד העובד עם המלך במסיבו – לחזות בנועם ד' ולבקר בהיכלו"**.

הכניסה אל ההיכל ביום הקדוש – יום הכיפורים – להזדהות עם מעמד הכהן הגדול, לפני ולפנים בקודש־הקדשים, בשעת תפילות יום הכיפורים, הוא השלב העליון של סולם התשובה – סולם מוצב ארצה, וראשו מגיע השמימה, וביום הכיפורים – כל ישראל עטורים לבן בטהרתם – כמלאכי אֵלֶקים עולים ויורדים בו.

הדברים היסודיים הללו, בגדרי התשובה והיודוי והחילוקים שבין תשובה מאהבה ותשובה מיראה וכן בין תשובה בענינים שבין אדם לחברו ותשובה שבין אדם למקום, וכן הברור בדבר הקשר שבין תקיעת השופר והתשובה – טעונים דיון מפורט ולהלן נברר בעז"ה בפרקים הבאים של שער זה, המוקדש לנושא התשובה ובקונטרס אחרון.